

Юрій ПШЕНИЧНИЙ

Карта Дубна 1671 року Ульріха фон Вердума

Відомо, що минувшина рідної землі цікавила та надихала М. В. Гоголя не менше, ніж її самобутній культурно-етнографічний потенціал. Талант письменника вмiло малює сюжети, де історична достовірність загорнута в народну пам'ять, більше того, ця історія здатна проявити себе лише таким чином – через душу народу, як безпосереднього учасника історичного процесу. Майже одразу після глибокого стимулу реалізувати себе як історика, Гоголь відчув, розрив між живописними, живими картинами своєї уяви та академічним сухим раціоналізмом науки. Його приваблювала історія, яка могла б постати в будь-який момент, історія свисту куль, брязкоту шабель, іржання коней, козацького духу, що живе у цьому. Тому його твори, насичені, передусім художнім відчуттям минулого. Зокрема, це стосується повісті «Тарас Бульба», якою породжена для сучасних істориків і краєзнавців заманлива «пропозиція» відділити історичне від художнього. Питань, як завжди, багато, відповідей значно менше, та й підкріпити їх фактичним матеріалом не завжди вдається. Чи були у розпорядженні Миколи Васильовича історичні джерела про Дубно, коли твір «Тарас Бульба» визрівав у його голові, напевне сказати не можливо. Гоголь як історик залишається практично не вивченим, так само як і джерела, робота з якими передувала написанню цієї повісті та інших творів. В даній статті хотілося б ознайомити читачів з доволі цікавим та неоднозначним малюнком, своєрідною символічною картою м. Дубна, яку накинув мандрівник Ульріх фон Вердум у 1671 році. Не виключено, що пізніше це джерело могло потрапити в поле уваги письменника.

Передусім, слід сказати, що його важко назвати картою в повномірному значенні цього слова. Зрозуміло, що створення карти має за мету точне відтворення об'єкта, на який вона спрямована. Та не важко переконатися, що уявлення про критерії, за якими створювалася та чи інша карта, в різні часи суттєво відрізнялися. Проте, навіть зважаючи на її очевидний умовний характер, вона є оригінальним малюнком мандрівника Ульріха фон Вердума, і її потрібно розглядати як джерело до вивчення планувальної структури міста та для ідентифікації об'єктів, що на ній зображені, додаючи, що це на разі найстаріше відоме картографічне зображення міста Дубна.

Ульріх фон Вердум подорожував по Волині та Поділлі в 1670-1672 роках в ролі співробітника агента французького уряду абата де Польм'є (Ж. де Куртон). Під час поїздки Ульріх фон Вердум здійснив описи багатьох міст, які їм траплялося проїхати. В своєму «Щоденнику» він згадував ті події, які сам

спостерігав в тому чи іншому місті, значну увагу приділяючи опису місцевості, архітектури, звичаїв, традицій, минулому, характеризував правителя, іноді його дипломатію. При всьому цьому в деталі мандрівник не завжди заглиблювався.

Обставини і місце віднайдення карти залишаються до кінця не відомими. В нижньому лівому куті від руки зроблена латинською мовою примітка «Опис У. ф. Вердума 1671 року. Знайшов похилого віку отець Феніхель (Пеніхель) в 1959 р.». Вона була опублікована в 1966 році в Ізраїлі у книзі «Дубно», яка присвячена історії єврейського населення в місті і стосується євреїв, так як на ній позначені синагога та єврейський квартал. Копію з книги переслали в історико-культурний заповідник, але при цьому не додали жодних коментарів з самої книги, звісно, якщо вони там були. Всі підписи під картою перед публікацією було перекладено на іврит. Першопочатково вони були, очевидно, зроблені німецькою мовою, якою написаний і «Щоденник».

На карті присутні 16 позначень місцевості, архітектурних споруд та кварталів, які автор вважав за необхідне зробити для достатнього уявлення про тогочасне місто. Не виключено, що свій малюнок Ульріх фон Вердум зробив по-пам'яті і нашвидкоруч. До цієї думки схиляє не лише якість малюнку, а й присутнє розміщення всіх монументальних споруд у суттєво зміненому, а то й зміщеному вигляді. Очевидно, що такі просторові неточності були допущені свідомо. Ймовірно також, що, перебуваючи в Дубно, автор не бачив всіх монастирів, можливо, й інших споруд, а лише почув про них, про що згадує у «Щоденнику». Не виключено, що ним допущені і деякі помилки. Умовність зображення присутня всім спорудам. Для розуміння, що на карті знаходяться православні церкви, вони зображувалися з куполом і хрестом. Замок для простоти зображено чотирикутною спорудою з чотирма вежами, аби не вдаватися в складну геометрію обох бастіонів. Та ж сама умовність властива і всім іншим об'єктам на малюнку.

Планувальна структура міста прослідковується в поділі його житлової частини на квартали: єврейський разом із синагогою та християнський. Також карта створювалася із урахуванням сторін світу, про що свідчать відповідні позначення на ній.

Під номером 11 зображено католицький костел. Його співвідношення з синагогою вказує на теперішнє розташування костелу Яна Непомука, а саме в північному кінці вулиці Кирила і Мефодія. Будівництво костелу було завершене в 1830 році. До того часу існував дерев'яний костел, про який відомо дуже мало. Деякі відомості про цю споруду віднайдені В. Д. Гупало в архівах Польщі і опубліковані в альманасі «Над рікою Іквою» [1, 122-124]. Аналізуючи джерела, дослідниця вказує, що Януш Острозький, запросивши бернардинських ченців до Дубна, тимчасово поселив їх біля замкової каплиці (ймовірно, це був будинок неподалік замку). На місці будинку, де

Карта Дубна 1671 року Ульріха фон Вердума

жили ченці, вже після освячення бернардинського комплексу, було споруджено дерев'яний костел. Заповіт Барбари Зайковської з 1656 року містить згадку про пожертву на побудову фарного костелу у Дубні, який мав уже тоді присвячуватися Яну Непомуку. Інші відомості, які віднайдено у рукописних книгах візитацій за XVIII-XIX ст., датують перші фондуші на будівництво костелу початком XVII ст. Отже, на карті бачимо умовне зображення саме цього костелу.

Під номером 7 – синагога, місце якої залишилося незмінним з XVI ст. Під номером 15 позначено монастирський комплекс Бернардинів, освячений в 1658 р.

Під номером 13 – православна церква, яку слід ототожнювати з дерев'яною церквою Св. Миколи, що збудована в 1640 р. [7, 873]. і відремонтована за Павла Сангушка у 1742 р. [2, 108]. М.Теодорович писав: "В Дубенському соборі знаходиться древня ікона святителя Миколая, перенесена кн. Костянтином Костянтиновичем Острозьким в собор з його замкової церкви. Перед нею молилися сам князь і його прашури". Зазначимо, що кн. Острозький помер у 1608 р., а це означає, що Миколаївська церква у Дубні існувала задовго до датування дослідника. Знаходилася вона в теперішньому дворі п'ятиповерхівки по вул. Данила Галицького, навпроти готелю.

Згадуючи два монастирі – кам'яний чоловічий та дерев'яний жіночий, автор називає їх руськими. Відомо, що всі монастирі в м. Дубні стали уніатськими в 1630 та 1631 роках. Але робити на цьому акцент автор не вважає за потрібне. Словом «руські» він таким чином означає українські монастирі. Так само мандрівник називає Львів «руським», коли описує це місто [6, 114]. Щодо церков, то їх згадується чотири. Ймовірно, що автор включає в цю кількість і ті церкви, що існували при монастирях. На карті підписано три православні церкви, та один «Будинок руських черниць». Останній слід ототожнити з Підборецьким монастирем, так як це був єдиний жіночий монастир, спочатку православний, а згодом уніатський, розміщений «по той бік озера – дерев'яний монастир із руськими черницями». Хоча на карті він зображений неподалік мосту через Ікву. На час перебування фон Вердума можна говорити про наявність у місті двох церков: Миколаївської та Іллінської («когда и кем построена не известно. Деревянная с такой же колокольнею, крепка и вместительна, утварью достаточна») [7, 876]. Три церкви існували лише при монастирях: Чесного Хреста, Спасо-Преображенського, Свято-Вознесенського (Підборецького). Отже, швидше за все, автор не ставив собі за мету з точністю подавати кількість «руських» церков та монастирів. І тут виявляється розбіжність між його малюнком, рядками із «Щоденника» та історичними відомостями.

В другій половині XVII ст. існував і встиг стати відомою духовною твердинею Спасо-Преображенський монастир. Можливо, з його обителлю слід співставити церкву, що зображена поруч в'їзної (Луцької) брами, так би мовити, за межами міста, оскільки, ні раніше, ні пізніше, розміщення православної церкви на території Забрам'я не відомо. Причиною такого перенесення могло б бути те, що автор малюнка не намагається дотримуватися всіх географічних особливостей розміщення споруд, але показати їх вважає за доцільне, тому і виносить їх на зручні йому місця. Також це стосується зображення церкви на північ від костелу Яна Непомука. Бажаючи вмістити її в площину свого малюнка, автор переніс її поближче. Ймовірно, це зображення може належати церкві монастиря Чесного Хреста, що знаходився на північ від міста. На разі, не є можливим впевнено стверджувати, що то за монастир, розташування якого в тексті «Щоденника» вказується наступним чином: «Поza містом, на березі озера височіє монастир для руських ченців, збудований з каменю» [4, 80]. Можна лише гадати, чи це монастир Чесного Хреста, чи Спасо-Преображенський.

Прямокутна споруда з чотирма круглими прибудовами по кутах, схожими на вежі, позначена на карті як Старий замок. В дійсності відомо, що він знаходився на місці колишнього давньоруського городища на території теперішнього РЕСу, і відбудований Федором Острозьким в першій половині XV ст. Був він невеликий, з земляними валами, дубовим частоколом по периметру, дерев'яними вартовими вежами. Є припущення, що коли готувалася бастионна перебудова замку, один з бастионів мав охопити територію Старого замку [5, 125-126]. В описі ця споруда не згадується зовсім. Не виключено, що в момент перебування мандрівника, можна було бачити залишки цієї споруди. Вважаючи її доволі значущою, фон Вердум схематично показав на карті, правда, перемістивши на помітне місце.

Поруч Старого замку під номером 6 – зображення ратуші, яка відома з XVI ст. і була адміністративним центром міського життя, де засідала рада.

Позначений під номером 10 Італійський портик викликає чимало запитань. Його зображення показує, що на північ від замку була якась довга споруда з колонадою. Історично відомий архітектурний відповідник цій споруді – кляштор Кармеліток. Саме портик з рядом колон робить його виразним. Проте поруч відсутнє зображення костелу, який був змурований найраніше з усього монастирського комплексу і датований 1630 роком. Сам монастир був заснований в 1660 році Анастасією Чернецькою чи в 1702 році княгинею Теофілією Любомирською. І. Лозов'юк згадує 1686 рік, як дату будівництва монастирського корпусу. Далі він пише, що корпус, де було розміщено згодом монастир, міг бути змурований і раніше [3, 10-11]. Тобто, закономірно припустити, що у час перебування Ульріха фон Вердума монастир ще не

Карта Дубна 1671 року Ульріха фон Вердума

функціонував, але існувала споруда, яка стала для нього основою. Саме вона і запам'яталася мандрівнику. Найбільш ймовірно, що він бачив цю споруду здалека, про що і пише: «зліва (від замку), якщо йти під гору, височить також італійська будівля, на зразок галереї, у якій є житлові кімнати» Від когось із місцевих жителів мандрівник довідався, про житлові кімнати, але не про монастир. Таким чином, можна стверджувати, що монастир Кармеліток не існував в час перебування фон Вердума, тобто у 1671 році.

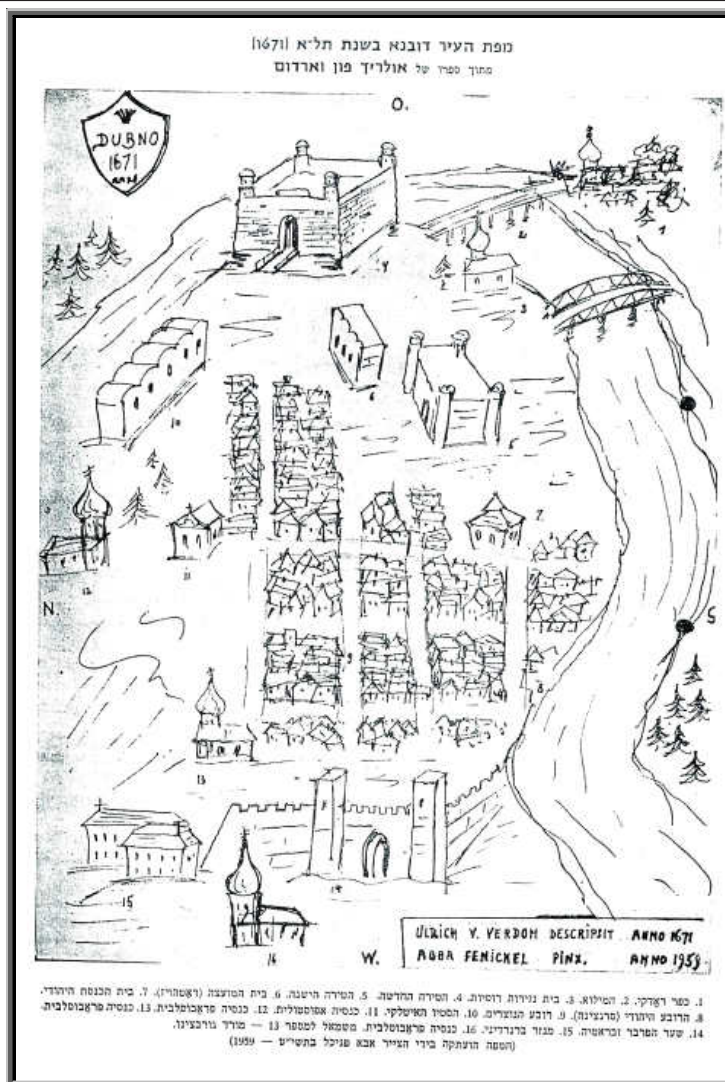
В правому верхньому куті малюнка зображене село. В його напрямку від замку веде дерев'яний міст через ріку. Село, на карті перекладене як Родкі, слід ототожнювати з Рачином. Про греблю, що зв'язувала це село та міст, що вів до самої греблі, згадується в тексті «Щоденника». «З замку довгою греблею йде дорога через болота й озера до села Рачина, що на березі ставу. З міста до тієї самої греблі веде довгий дерев'яний міст, який тягнеться справа від замку й до того села». [4, 80] Ця гребля частково присутня на карті Прохазки початку ХІХ ст. Можливо, вона не доходила до самого села, але дозволяла подолати заболочену місцевість. В селі присутнє зображення церкви, яке, скоріше за все, зроблене для його ідентифікації. Бо в дійсності відомості про побудову в Рачині церкви відносяться до ХІХ ст. Інший міст, зображений на карті через Ікву, спрямовується у сторону передмістя Сурмичі.

На закінчення слід сказати, що серед усієї кількості волино-подільських міст, які відвідав Ульріх фон Вердум, їхні плани чи схеми не відомі. Однак не виключено, що ці зображення містяться в повному примірнику його «Щоденника», який зберігається у Німеччині. Обсяг твору перевищує п'ятсот сторінок, а повна назва: «Щоденник подорожі, яку я здійснив у роки 1670, 1671, 1672... через королівство Польське». Те, що малюнок карти Дубна 1671 року став відомий, можна вважати щасливою випадковістю, яка подарувала ще одну важливу частину мозаїки для історичної реконструкції пізньосередньовічного міста.

Література

1. Гупало В.Д. Середньовічний цвинтар при костелі св. Андрія у Дубні // Над рікою Іквою. – Дубно, 2007.
2. Гупало В.Д. Історія монастиря оо. Бернардинів у Дубні на Волині // Магдебурзьке право. – Дубно, 2007.
3. Лозов'юк І.Д. Давні Дубенські монастирі. – Дубно, 1994.
4. Пшеничний М. Дубно середньовічне (очима іноземця) // Над рікою Іквою. – Дубно, 2007.
5. Ричков П.А. Дорогами Южной Ровенщины. – М., 1989.
6. Січинський В. Чужинці про Україну. – К., 1992.
7. Теодорович Н.И. Историко-статистическое описание церквей и приходов Вольнской епархии. – Т. II. – Почаев, 1889.

Історія музейництва, пам'яткоохоронної справи, краєзнавства і туризму в Острозі та на Волині

Підписи до карти Дубна (1671 р.) з книги Ульріха фон Вердума.

1. Село Родки (Рачин).
2. Річка Мільва (Іква).
3. Будинок руських черниць.
4. Новий замок.
5. Старий замок.
6. Ратуша.
7. Синагога.
8. Єврейський квартал.
9. Християнський квартал.
10. Італійський портик.
11. Римо-католицький костел.
12. Православна церква.
13. Православна церква.
14. Брама, Забрам'я.
15. Бернардинський монастир.
16. Православна церква.